

La llarga història de l'Institut Ravetllat-Pla

A finals d'octubre de 2015 es varen inaugurar les tres primeres sales del museu del moble antic, institució cultural que ocuparà l'edifici dels laboratoris Ravetllat-Pla. Per la seva part, l'Ajuntament arranjirà i obrirà al públic els jardins que envolten l'equipament. Una bona notícia per al Guinardó i per a tot Barcelona. En aquest context, la revista

dedica unes pàgines per fer una aproximació a la història d'aquesta gran finca guinardorena. A part de recerques pròpies, les principals fonts d'informació les he trobat a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), situat al Col·legi de Notaris, i també a les tesis doctorals escrites per Sara Lugo Márquez i per Marc Estapé Egea ⁽¹⁾

Joan Corbera

L'actual finca Ravetllat-Pla era coneguda antigament amb els noms de torre Fitona o dels Seminaris. La documentació notarial es refereix habitualment a la finca com a torre Fitona. La cartografia i la memòria popular han mantingut ben viu el nom Seminaris fins ben entrat el segle XX. El padró municipal de Sant Martí de Provençals de 1895, en el llistat de propietats del barri de Muntanya, esmenta la finca els Seminaris i no diu res de la torre Fitona. Del primer dels dos noms en desconeixem el significat i l'origen. Probablement fa referència a un antic propietari de nom Fitó o a la seva dona, la Fitona. No tenim cap dada que resolgui l'enigma. Més clara és la denominació els Seminaris.

El Concili de Trento va aprovar el 15 de juliol de 1563 un decret sobre la creació dels Seminaris Conciliaris, com a centres de formació espiritual i intel·lectual dels nous sacerdots. Amb aquesta mesura es volia corregir el comportament poc exemplar de molts clergues, una conducta que els reformadors luterans ja havien denunciat reiteradament. El bisbe de Barcelona Guillem Cassador, que participà activament al Concili de Trento, va impulsar,

La documentació notarial parla de la torre Fitona; la cartografia i la memòria han mantingut ben viu el nom dels Seminaris

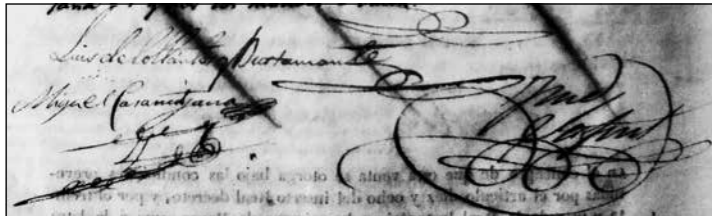
quan retornà a la seva diòcesi, la creació del Seminari de Barcelona. Precisament, el mateix 1563, el bisbe havia sigut escollit president de la Generalitat, càrrec que no va poder exercir a causa de la llarga estada a Trento per seguir les sessions del Concili. Les primeres mesures sobre els Seminaris les va adoptar Cassador el 1567. D'una banda, es creà el Seminari al si de l'Estudi General que hi havia a la Rambla, cantonada amb Tallers. Per l'altra, s'adjudicaren recursos econòmics per sostenir l'obra amb béns procedents

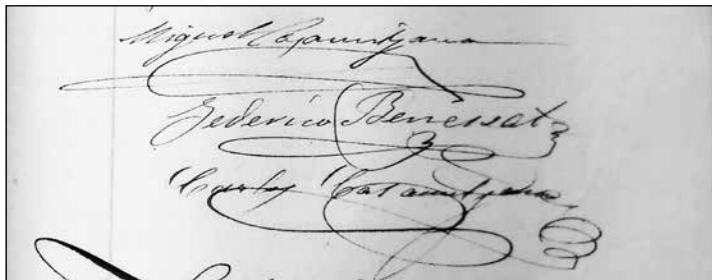
Detall del plànol de Sant Martí fet per Llorenç Presas el 1851. Els rètols són nostres

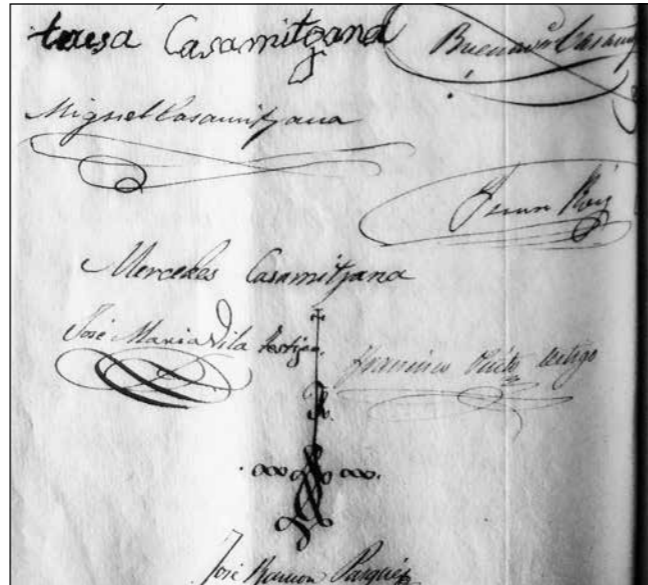
L'antic mas dels Seminaris en una imatge de començaments del segle XX

Signatures del jutge Luis de Collantes i de Miquel Casamitjana a l'escriptura de compra per desamortització del 6 de maig de 1842

El 31 d'octubre de 1895 Miquel Casamitjana i el seu fill signaren l'escriptura de venda a favor de Frederic Benessat

Signatures del conveni de 1962. La primera és la de Teresa Artigas que signa tremolosament amb el cognom del seu marit

de diverses institucions religioses. Enric Subirà, en el seu llibre sobre la història del Seminari de Barcelona ⁽²⁾, escriu: “Finalment, el document del bisbe Guillem Cassador es refereix a la dotació econòmica de la nova institució. El Bisbe exposa l'estat de pobresa de la “mensa episcopal” així com l'exigüitat de les rendes capitulars... Així, doncs, la dotació quedà constituïda en primer lloc per la unió de tots aquells beneficis que, existint en les diverses esglésies de la diòcesi, tenen com a finalitat comuna “ad instituendos et alendos pueros”. En segon lloc, i gràcies a la liberalitat de Pere de Sant Joan, abat del Monestir de Sant Llorenç del Munt, s'estableix un dipòsit comú amb els béns de la dita abadia i els dels priorats de la Llacuna, Ntra. Sra. del Coll i Sant Pere de Clarà”. En aquest context, és probable que la torre Fitona formés part de les propietats del santuari del Coll que s'utilitzaren per impulsar el Seminari. D'aquesta afirmació no en tenim cap prova documental. Joan Clapés, però, autor de les *Fulles Històriques de Sant Andreu de Palomar*, també es refereix a aquest qüestió quan parla del santuari de Nostra Senyora del Coll: “En 1567, el bisbe Cassador aplicà aquest priorat al Seminari Tridentí” ⁽³⁾.

Seria convenient investigar més detalladament l'adjudicació de terres de monestirs i priorats als nous Seminaris Conciliaris: en quines condicions s'entregaren, quines rendes oferien, qui treballava les terres... Aquesta recerca és important per a la història del Guinardó, donat que molt a prop dels Laboratoris Ravetllat-Pla hi havia la torre dels Pardals que era propietat del Seminari de Vic. Un passat ple d'interrogants.

El Seminari de Barcelona aconseguí un edifici propi el 1593, a l'antic convent de Montalegre, edifici que, anys més tard, el

1767, es transformà en Casa de la Caritat quan el Seminari es traslladà a la Rambla ocupant el Col·legi de Betlem dels Jesuïtes, expulsats per Carles III. De fet, fins al darrer quart del segle XIX, les circumstàncies polítiques, bèl·liques i socials no permeteren una vida normalitzada al Seminari. Quasi dos-cents anys de vida atzarosa que no sabem com afectà la torre Fitona.

La desamortització

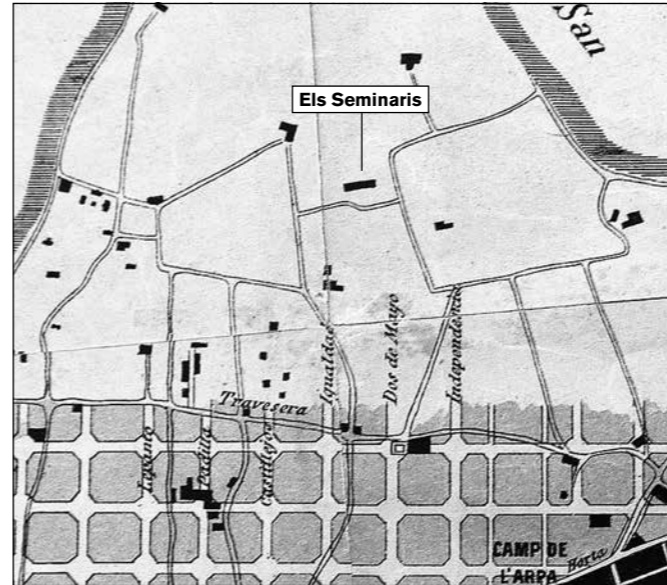
Tenim més informació a partir dels anys quaranta del segle XIX. El procés de desamortització promogut per Juan Álvarez Mendizábal (1790-1853) afectà de ple la finca guinardorenca dels Seminaris. El 19 de febrer de 1836, la regent Maria Cristina de Borbó signà en nom de la seva filla, Isabel II, el decret de desamortització dels béns de diversos ordes religiosos regulars. Un apartat del decret explica els motius de la decisió: “Atendiendo a la necesidad y conveniencia de disminuir la Deuda pública consolidada, y de entregar al interés individual la masa de bienes raíces que han venido a ser propiedad de la nación, a fin de que la agricultura y el comercio saquen de ellos las ventajas, que no podrían conseguirse por entero en su actual estado, o que se demorarían con notable detrimento de la riqueza nacional otro tanto tiempo como se tardara en proceder a su venta... Artículo primero. Quedan declarados en venta desde ahora todos los bienes raíces de cualquier clase, que hubiesen pertenecido a las Comunidades y Corporaciones religiosas extinguidas...” El procés

El procés de desamortització promogut per Juan Álvarez Mendizábal afectà de ple la finca guinardorenca dels Seminaris

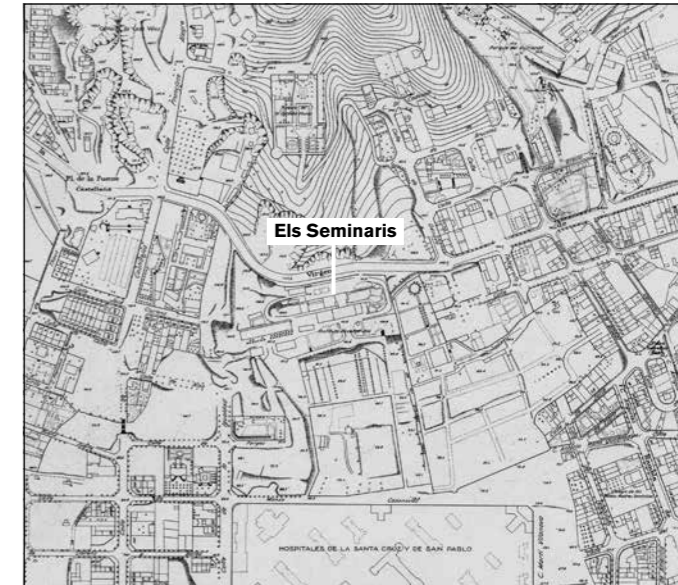
desamortitzador es regia per un protocol ben definit. D'entre els passos a seguir, en destaquem quatre: primer, la taxació per part de l'Estat de la finca en venda; segon, la subhasta al millor postor; tercer, el pagament de la quinta part del preu total de la subhasta; i quart, l'escripturació del bé desamortitzat a nom del comprador. Tots aquests tràmits els va seguir la torre Fitona o els Seminaris.

L'intendent provincial va taxar la finca per la quantitat de 106.246 rals de velló. La subhasta, celebrada el 27 d'agost de 1841, va ser rematada per Antoni Rovira que va oferir la quantitat de 330.100 rals de velló, o sia, més de tres vegades el valor de la taxació. En conseqüència, la Junta d'alienació de béns nacionals li adjudicà la propietat el 24 d'octubre del mateix any. Rovira compartia el negoci amb un soci, Miquel Casamitjana i Serra, els quals estaven convinguts per a l'adquisició de béns desamortitzats. Quan els tràmits estaven a mig fer, Antoni Rovira va morir. Casamitjana, després que l'intendent li reconegués els seus drets, va fer el pas següent: el 10 de març de 1842 va fer efectiu el pagament de 60.020 rals de velló corresponents a la quinta part (el 20%) del preu total. Per últim, el 6 de maig del mateix any, el jutge de primera instància Luis de Collantes y Bustamante va atorgar l'escriptura de la venda, intervenint com escrivà Manuel Clavillart ⁽⁴⁾.

La compra dels béns desamortitzats es podia pagar de dues maneres: o amb títols de Deute Públic o amb diner efectiu. Miquel Casamitjana i Serra va utilitzar el primer camí. Això tenia diversos avantatges. En primer lloc, els títols s'acceptaven pel seu valor nominal, un reconeixement que el mercat no oferia ja que estaven devaluats per la quantitat de deute circulant. En segon lloc, un cop realitzat el pagament de

Detall del plànol de Sant Martí, obra de Pere Falqués del 1888. Els antics camins es dibuixen sobre la trama del nou Eixample

Una part del Guinardó segons el plànol de Vicenç Martorell Portas (1931). Els Seminaris ja són l'Institut Ravetllat-Pla

la quinta part, la resta del preu (el 80% del total) es feia efectiu al llarg de vuit anys, de manera que anualment només es pagava un 10% del total. Eren unes condicions molt bones. En el moment de l'escripturació, el jutge estenia unes obligacions pel que quedava per pagar. Si el comprador no abonava algun dels venciments anuals, la finca podia sortir de nou a subhasta. L'Estat, per la seva part, es comprometia a destruir públicament els títols de deute entregats pels compradors.

L'escriptura atorgada pel jutge Luis de Collantes conté informació molt interessant. En un dels apartats, descriu la torre Fitona amb els següents termes: “Una heredad llamada Fitona que fue de los PP Seminaristas de esta ciudad, sita en el término de S. Martín de Provensals, compuesta de una casa torre con lagar y bodega para vino, en la mayor parte deteriorada a causa de un incendio que sufrió, y dos pozos, uno de ellos para noria, con doce mojudas de tierra viña, propia de la heredad, parte de ella de inferior calidad, y de diez mojudas de algarrobo pequeños, que junto suman veinte y dos mojudas de tierra aproximadamente agregada a una casa torre”. En futures medicions l'extensió superficial de la finca es va reduir a 21 mujades (108.826,5 m²). Aquest és el retrat més antic que hem aconseguit d'aquesta propietat. Parla dels PP Seminaristas com els antics propietaris. En un altre punt de la mateixa escriptura es fa esment a “la heredad llamada Fitona que perteneció a la Casa Misión de esta ciudad”. Dues referències diferents però que no són contradictòries ja que parlen d'una mateixa institució. El 1711, el sacerdot Francisco Ferrer y Galienas (1667-1746) va crear a Ossa la Congregació de Operarios Misionistas. Era una institució integrada per clergues seculars destinada

a la formació de seminaristes i al reciclatge de sacerdots, organitzant exercicis espirituals en unes cases denominades de Missió. Aquesta Congregació es va establir a Barcelona probablement a mitjans del segle XVIII. El Seminari Conciliar de Barcelona havia tancat les portes el 1650 i el 1735 les va reobrir. El rei borbó Carles III (impulsor dels seminaris), el 1767 va expulsar els jesuïtes i alguns dels seus béns, com ja hem dit, passaren al Seminari de Barcelona. Els Operaris Missionistes aterrarien a la ciutat entre aquestes dates.

El paràgraf de l'escriptura que hem citat, parla de dos cultius principals. En primer lloc la vinya i, en segon, els garrofers. Encara avui aquest arbre és ben present a la finca Ravetllat-Pla. La vinya va desaparèixer de la contrada degut a la plaga de la fil·loxera que s'estengué a partir de 1881. La finca, doncs, tenia bàsicament una activitat rural. També es fa referència a un incendi que havia malmès greument l'edifici, una destrossa que potser venia de l'època de la guerra napoleònica de començaments del segle XIX.

Miquel Casamitjana i Serra i els seus socis van ser molt actius en la compra de béns desamortitzats. El 25 d'agost de 1841, Casamitjana va participar en la subhasta d'un camp anomenat Palmé, a l'Hospitalet de Llobregat, que també era propietat del PP Seminaristes de la Casa Missió, rematant-la per la quantitat de 222.000 rals de velló. Amb el seu soci Antoni Rovira va participar el 20 d'octubre de 1841 a la subhasta de la torre Negra,

L'escriptura parla de dos cultius principals: la vinya i els garrofers. Encara avui aquest arbre és ben present a la finca Ravetllat-Pla

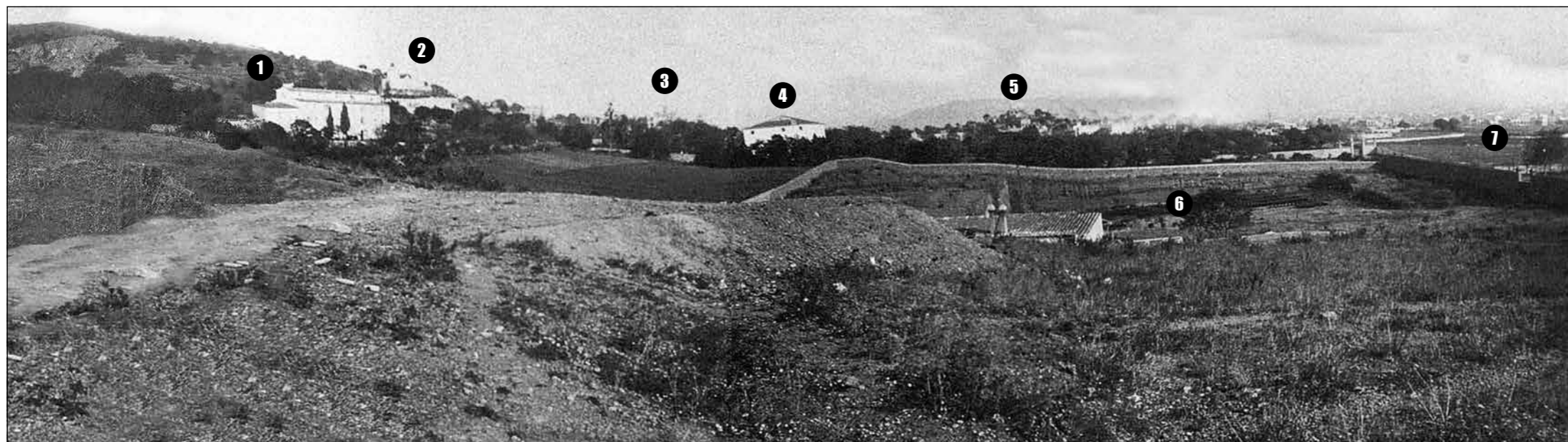
antiga propietat del monestir de Sant Cugat del Vallès, que guanyaren amb l'oferta de 2.701.540 rals de velló. El 16 de març de 1842, Casamitjana i un altre soci aconseguiren una finca del convent dels Carmelites de Manresa fent la millor proposta pel valor de 96.100 rals de velló. A aquesta llista que he documentat caldria afegir-hi probablement moltes altres compres. Des de la perspectiva actual, costa entendre la quantitat de capitals que varen circular en el moment de la desamortització.

Poca cosa sabem sobre Miquel Casamitjana i Serra. Tan sols que era fill de Miquel Casamitjana i Pascual, un ric pagès de Prats del Rei, comarca de l'Anoia. Tenia, entre altres coses, un negoci de venda de carn a Barcelona. Estava casat amb Teresa Artigas. Tingué tres fills, dos nois, Bonaventura i Miquel, i una noia, Mercè. Va morir el 9 de maig de 1851.

Conflictes successoris

Miquel Casamitjana i Serra va fer testament davant el notari Salvador Clos el 14 d'abril de 1845. Després de la seva mort, el testament es va obrir el 17 de maig de 1851. El fill primogènit, Bonaventura Casamitjana i Artigas, va esdevenir hereu universal del seu pare; Teresa Artigas, la vídua, usufructuària; els altres dos fills, Miquel i Mercè Casamitjana i Artigas havien de rebre la llegítima. El testador havia fixat diverses clàusules sobre la bona entesa que havia d'existir entre el primogènit i la vídua, motiu de posteriors conflictes. Després d'anys de desavinences, d'impagament de part de les llegítimes, de nous deutes i reclamacions de tercers, l'11 de novembre de 1862 es signà un conveni familiar davant el notari Josep Ramon Pasquès i Perramon ⁽⁵⁾.

En aquest conveni s'estipula que la vídua, Teresa Artigas, renunciava a l'us-

Imatge de 1902: 1/ Els Seminaris o torre Fitona. 2/ Can Sorts. 3/ El Castell de Mascaró; 4/ Can Planàs (Centre Cívic). 5/ Mas Guinardó 6/ Terrenys de les Aigües del Vallès. 7/ Terrenys de Sant Pau

defruit a favor de l'hereu, Bonaventura Casamitjana i Artigas. Aquest, en contrapartida, pagarà a la seva mare una pensió mensual de 30 duros i cedirà la part del davant del primer pis de la casa familiar. L'hereu manté el negoci de la carn, rep totes les rendes de les diverses propietats i es fa carrec de tots els deutes. Miquel Casamitjana i Artigas, llicenciat en dret, cobra la llegítima: *"su hermano Don Buenaventura -diu textualment l'escriptura- consiente en entregarle como le entrega desde ahora en absoluta propiedad la finca conocida por la torre Fitona o dels Seminaris..., quedando empero obligado Don Miguel Casamitjana a satisfacer a la hermana Doña Mercedes la cantidad de cuatro mil libras moneda catalana."* El text especifica que 4.000 lliures equivalen 42.666 rals i 22 maravedis de velló. La Mercè estava casada amb el metge cirurgià Joan Roig i residien a Sant Andreu de Palomar. Aquest pacte va satisfer totes les parts contendents.

Les Aigües del Baix Vallès

Al cap de dinou mesos de signar-se el pacte, el nou propietari va vendre una petita part de la torre Fitona. El 18 de maig de 1864, Josep Rosich i Jené, un ric propietari, va comprar tres mujades (14.689,5 m²) de l'heretat. L'escriptura, signada davant el notari Caietà Menós i Mas ⁽⁶⁾, descriu el venedor i el comprador amb els següents termes: *"Don Miguel Casamitjana y Artigas, que afirma ser de edad de treinta y tres años, propietario, casado, vecino tambien de esta ciudad, habitante en la calle Jaime primero número catorce, piso cuarto..., I. S. D. José Rosich y Jené, que dice ser de edad de cuarenta y tres años, Jefe de Hacienda honorario, casado, propietario, vecino de esta ciudad, habitante en la plaza del Teatro número dos, cuarto*

tercera..." Rosich era el principal promotor d'una societat destinada a portar aigua a Barcelona procedent de les lleres de les rieres de Caldes i Ripoll, prop de Barberà del Vallès. Per aquest motiu, l'empresa era coneguda amb el nom d'Aigües del Baix Vallès. El 8 de juny de 1861, es creà la societat que havia de tirar endavant el projecte formada, a part de Rosich, per Andreu Marí, Miquel Sauqué, Pere Puigdollé i els rics germans Girona i Arafel (Manuel, Ignasi, Jaume, i Casimir). Durant els mesos següents es compraren terrenys i drets d'aigua a la zona de Barberà i entorns.

Aquest primer projecte d'aigües no es consolidà. El 25 de gener de 1864, els mateixos personatges impulsaren una nova societat amb el nom de Rosich y Compañia (també coneguda com Sociedad para la taida de aguas a Barcelona), amb un capital de 10 milions de rals de velló. Els germans Girona hi aportaren el 60% del capital; Rosich i Sauqué un 20% cadascú. Andreu Marí hi figurava com a soci industrial i constructor. És en aquest nou context que Rosich compra les tres mujades de la torre Fitona per un preu de 90.000 rals de velló. L'escriptura detalla alguns aspectes d'aquest terreny: *"Las dichas tres mojadades de tierra son de tercera calidad, estan plantadas de viña con algunos algarrobos y parte sembradas. El camino que conduce a dicha heredad desde esta ciudad es el llamado de Horta, desde el cual y en el punto que ocupa la torre y tierras de Milans, hoy de Xifré, se*

Rosich era el principal promotor d'una societat destinada a portar aigua a Barcelona procedent de les rieres de Caldes i Ripoll

pasa a la Travesera procedente de Gràcia, y desde esta se sube por un torrente llamado camino de la Montaña, con el qual confina la heredad por el este." Sobre un plànol actual, el camí esmentat començava al carrer Freser, en els jardins de Montserrat Roig, entre els carrers de Cartagena i Dos de Maig; creuava pel mig la fàbrica DAMM i seguia amunt pels passatges París i Sant Pau fins arribar a la paret de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. En aquest punt creuava la Travesera de Gràcia i seguia per un camí torrent que travessava diagonalment l'hospital fins a trobar el carrer Torrent de Melis, que segueix pel nord-est la finca Ravetllat-Pla. El tram interior de Sant Pau era conegut amb el nom de camí de Muntanya, un viarany irregular que a finals del segle XIX va agafar l'aspecte d'un passeig arbrat. Va desaparèixer quan es construí l'hospital modernista.

El 14 de gener de 1869, per fi, l'empresa de Rosich aconseguia l'autorització administrativa i la declaració d'interès públic de l'obra. Sense perdre temps, elaboraren el projecte que havia d'unir amb un aqüeducte de 20.218 metres les captacions d'aigua de Barberà amb el futur dipòsit que s'havia de construir en els terrenys de la torre Fitona. Per una altra banda, el 13 de maig de 1871, Andreu Marí va guanyar una subhasta convocada per l'Ajuntament de Barcelona, per la qual es comprometia a subministrar a la ciutat 4.000 plomes diàries d'aigua (8.800 m³). En resum, Josep Rosich tenia les captacions d'aigua i Andreu Marí els futurs clients. Aquesta disparitat va originar una nova crisi a la companyia.

El problema es va resoldre sis mesos més tard. El 21 de novembre de 1871, Josep Rosich va vendre tots els seus drets al seu consoci Andreu Marí, que tenia el

suport dels germans Girona ⁽⁷⁾. Entre les coses venudes hi ha les tres mujades de la torre Fitona. L'escriptura de la venda detalla els diversos conceptes i les quantitats pagades per Marí. Les xifres apareixen arrodonides en duros: 4.100 duros pels terrenys i captacions de Barberà; 600 duros pels terrenys de la Fitona; 5.300 duros per la cessió de la concessió governativa, pels plànols i estudis de la canalització. En total 10.000 duros (50.000 pessetes).

Un fet curiós tingué lloc el 1876. Andreu Marí i Miquel Casamitjana pactaren una permuta de dos trossos de terreny de propietat seva, veïns l'un de l'altre ⁽⁸⁾. Casamitjana cedia 6.822,5 metres² situats per damunt de les tres mujades de Marí, i aquest, en compensació, cedia uns altres 6.822,5 m² situats a una part més baixa. L'operació permetia a Marí guanyar uns metres d'alçada i, per tant, situar el futur dipòsit en condicions per subministrar aigua a llocs de Barcelona més elevats.

Aquests càlculs no serviren de res. L'empresa de Marí i dels germans Girona tenia molts problemes per implantar-se en el disputat mercat de l'aigua a Barcelona i no els va quedar cap altra opció que vendre tots els seus actius (i passius) a la Companyia d'Aigües de Barcelona, antiga Dosrius. L'aqüeducte del Vallès i el de Dosrius anaven en paral·lel a partir de la Trinitat Nova, cosa que permeté transvessar fàcilment el líquid del primer al segon, quedant inutilitzada la canalització que anava a la torre Fitona i restant en servei només la que anava al parc de les Aigües. Del dipòsit planejat només es va realitzar l'excavació del terreny, un forat rectangular que es mantingué visible fins ben entrat el segle XX. La Companyia d'Aigües de Barcelona (finalment AGBAR) ha conservat, encara que molt retallades, aquestes

tres mujades de la torre Fitona fins als nostres dies on hi ha ubicades les oficines i magatzems d'ACSA-Sorigué, a la Ronda del Guinardó, 99.

Altres segregacions i vendes de la torre Fitona

Una nova retallada dels Seminaris o torre Fitona es va produir el 3 de juny de 1890. En aquesta data, Miquel Casamitjana i Artigas va vendre 14.532 m² a l'Hospital de la Santa Creu, terrenys necessaris per completar el solar rectangular que havia d'acollir el nou hospital modernista. Poc temps després tingué lloc una altra segregació amb la venda de 6.331 m² a Josep Utset i Fonollà. Per complicar la situació, el 14 d'abril de 1894, Miquel Casamitjana i Artigas hipotecà la torre Fitona per avaluar un préstec de 15.000 pessetes concedit per Frederic Benessat i Folch al fill del primer, Carles Casamitjana i Perarriera ⁽⁹⁾. Carles, segons l'escriptura de la hipoteca *"es dueño del establecimiento de confección de artículos para señora, instalado en los bajos de la casa número treinta y siete de la Rambla del Centro de esta ciudad"*. El mateix document descriu la finca: *"Hipoteca especialmente la heredad llamada Fitona, compuesta de una casa de labranza y de una extensión de tierra contigua de sesenta y siete mil doscientos sesenta y siete metros cuadrados, noventa y tres decímetros, cuarenta y cinco centímetros poco más o menos destinada parte a cantera, parte a algarrobos y parte a cereal, situada en el término municipal de San*

Miquel Casamitjana es va veure obligat a vendre la torre Fitona a Frederic Benessat el 31 d'octubre de 1895

Imatge aèria dels Seminaris presa el 1927. El barri estava per fer

Martin de Provensals, dentro del límite denominado 'Barrio de la Montaña'." Degut a les tres segregacions realitzades (Aigües del Vallès, Hospital de Sant Pau i Josep Utset), la finca havia perdut al llarg dels anys més de 35.000 m². El préstec, segons l'escriptura, havia de servir per donar major impuls al negoci de confecció de Carles Casamitjana. Les finances de la família Casamitjana deuien patir estretors, fet que obligava a recórrer a capitals externs. Al cap d'un any, el mateix Benessat atorgà un nou préstec de 15.000 pessetes als Casamitjana. Al final, Miquel Casamitjana es va veure obligat a vendre la torre Fitona a Frederic Benessat (solter, farmacèutic), en escriptura atorgada el 31 d'octubre de 1895 ⁽¹⁰⁾. El preu de la venda va ser de 45.000 pessetes, de les quals el comprador en retingué 30.000 pessetes corresponents als dos préstecs.

El darrer pas d'aquest procés es va produir el 3 de gener de 1927: Frederic Benessat va vendre els Seminaris o torre Fitona al metge Ramon Pla i Armengol, impulsor dels laboratoris Ravetllat-Pla. Aquí comença una altra història.

Joaquim Ravetllat i Ramon Pla

Més enllà de la seva obra d'investigació sobre la tuberculosi, la vida del Dr. Ramon Pla mereix ser rescatada de l'oblit. Podem assenyalar, al costat del seu treball mèdic la seva projecció en el terreny social i polític, dos aspectes que es complementen a l'hora de fer el seu retrat.

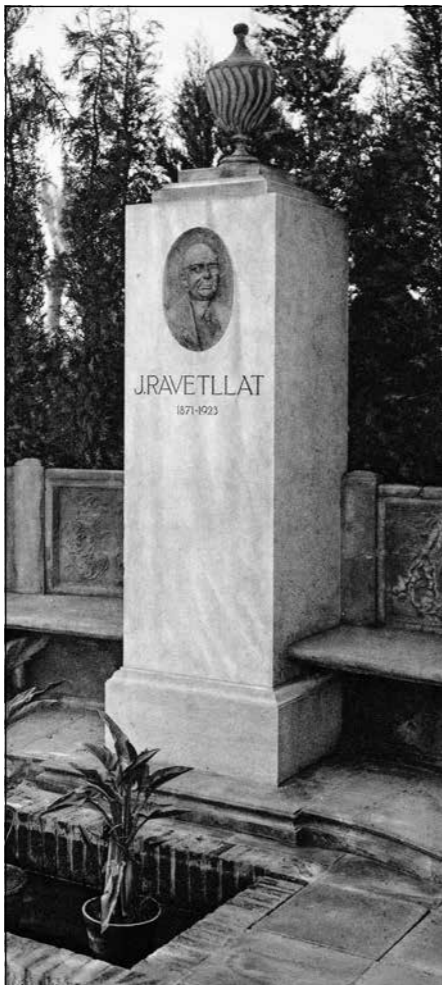
Pla i Armengol va néixer el 17 de desembre de 1880 a Alentorn, a la Noguera (actualment nucli poblacional d'Artesa de Segre). El seu pare, Pau Pla i Mitats, era metge del poble. La seva mare es deia Quitèria Armengol. De petit, algunes temporades les va passar a Agramunt a casa del seu avi patern, conegut com en Ramon

Joaquim Ravetllat i Estech

del *cadidaire*, un home d'inquietuds culturals i polítiques, visions que, d'alguna manera, va transmetre al seu nét. El 20 de juny de 1901 es va llicenciar en medicina a la facultat de la Universitat de Barcelona. Va exercir de metge a Albesa mentre preparava el doctorat, títol que obtingué el juny de 1904. S'establí a Barcelona com a metge intern de l'Hospital de la Santa Creu. Col·laborà amb l'obra antituberculosa de la Caixa de Pensions i amb el Dr. Ramon Turró i Darder (1854-1926) al Laboratori Bacteriològic Municipal. Aquests inicis professionals conduïren Pla a treballar en el terreny de la lluita contra la tuberculosi. El 1910 va escriure el llibre *Diagnòstic precoç de la tuberculosi pulmonar*. Va participar el 1912 al VII Congrés Internacional de la Tuberculosi on hi presentà dues ponències.

El bacil de Koch va ser descobert i descrit el 1882. Aquesta mena de bacteris eren la causa principal de mortalitat a començaments del segle XX. Molts metges i investigadors varen dedicar el seu temps a lluitar contra aquesta plaga. Un d'ells va ser Joaquim Ravetllat i Estech (1871-1923), nascut a Salt i amb estudis de veterinària realitzats a Madrid. Acabats els estudis el 1890 i després de col·laborar amb

Monument a Ravetllat al jardí de l'Institut

Ramon Pla va conèixer la teoria Ravetllat cap al 1913. Després de diversos contactes començaren a treballar junts el 1918

diversos especialistes (entre ells el Dr. Jaume Ferran i Clua), el veterinari va elaborar una teoria pròpia sobre la tuberculosi. Ravetllat considerava que la causa de la tuberculosi era el bacil de Koch, però, al mateix temps, sostenia que diverses etapes evolutives bacterianes precedien l'aparició del bacil de Koch. En realitat, segons la seva teoria, es tractava de tres formes evolutives d'una mateixa espècie de bacteri: el bacteri d'atac, el bacteri in-

Ramon Pla i Armengol

termedi i el bacil de Koch. El pas d'una a altra forma depenia de les condicions immunològiques i ambientals del pacient. Per tant, la lluita contra la tuberculosi es basava en descobrir sèrums capaços de dificultar i revertir els trànsits entre les diverses formes bacterianes. Aquestes ratlles només són un resum esquemàtic d'una teoria molt més complexa.

Ramon Pla va conèixer la teoria Ravetllat cap al 1913. Després de diversos contactes, començaren a treballar junts amb la creació el 1918, al Sanatori Mental de Salt, d'un laboratori que experimentava amb 26 cavalls immunitzats. A finals de juny de 1919, en el marc del Tercer Congrés de metges de llengua catalana, Joaquim Ravetllat i Ramon Pla presentaren la seva teoria. Una nota publicada a *La Vanguardia* el 30 de juny de 1919 (pàg. 6) resumeix la seva intervenció: "*Los doctores Ravetllat y Plá y Armengol exponen su tema de "Transformació in vitro del bacil de Koch en bactèria tuberculògena", conclusions: triturando finisimamente el bacilo de Koch procedente del cultivo en patata glicorinada omulsionándolo en caldo y sembrado en caldo peptonado alcalino y observa desarrollo de un microbio en los caracteres del cual corresponden exacta-*

L'Institut Ravetllat-Pla a les seves instal·lacions de la masia de can Hortal

mente al de la bacteria tuberculògena". El mateix any, donaren un pas més i començaren a produir els primers sèrums antituberculosos que es comercialitzaren a partir de 1922. Per consolidar el treball, i davant el vuit oficial, crearen un institut privat de recerca. El 15 de febrer de 1922 sol·licitaren el registre de la marca Ravetllat-Pla que fou reconeguda oficialment el 29 d'agost de 1923.

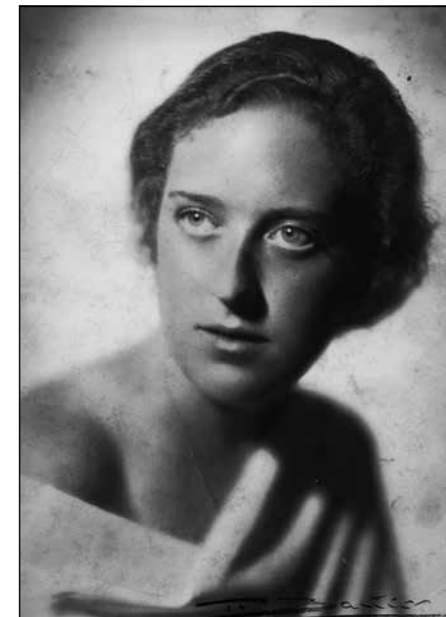
Tot avançava ràpidament, però un fet inesperat va canviar la situació. A finals d'octubre de 1923 moria Joaquim Ravetllat, als 52 anys. Ramon Pla, refet de la pèrdua del seu company, va decidir tirar endavant el projecte. Va portar el laboratori d'investigació a Barcelona, al passeig de Gràcia número 62, mentre continuava a Salt el laboratori de producció. Per resoldre el problema de la doble seu, el 1924, l'Institut Ravetllat-Pla s'instal·là a la masia de can Hortal, al barri del Baix Guinardó (Sardenya, cantonada amb el Camí de la Llegua) que s'inaugurà oficialment el 16 de maig de 1925. Pla esdevé l'únic propietari després d'arribar a un acord amb Elvira Ravetllat i Estech, la germana i hereva del veterinari mort. Entre els acords, s'explicita que el nom Ravetllat es mantindrà a la marca.

Can Hortal no oferia les condicions ideals. Pla va posar la mirada en la finca propera de can Santpere, però les negociacions no reeixiren⁽¹⁾. Més sort tingué amb uns terrenys del Guinardó coneguts amb el nom dels Seminaris.

Nous laboratoris

Reprent el fil que hem deixat més amunt, el 1927 Ramon Pla va comprar la finca torre Fitona o els Seminaris. Acte seguit, va encarregar un espectacular projecte d'estil noucentista a l'arquitecte Adolf Florensa i Ferrer (1889-1968). Les obres s'allargaren fins a 1930. Dels 67.000 m² de la finca només s'utilitzaren 40.000, quedant la resta fora de la tanca de la nova instal·lació, espais que en el futur es destinaren a la construcció d'habitatges. A fi d'ajustar els límits de la propietat amb els carrers de Cartagena i Mas Casanovas, Pla va comprar entre el juny i el juliol de 1934 tres petites parcel·les veïnes. Amb aquestes noves

Més enllà de la intensa activitat en el terreny mèdic i científic, Pla va desenvolupar un permanent compromís social i polític

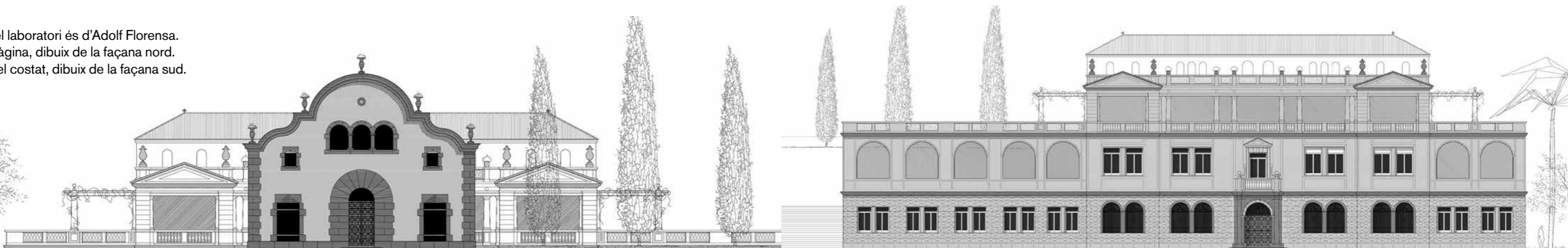

Núria Pla i Montseny

dependències, l'Institut Ravetllat-Pla es va posar a treballar a ple rendiment. Els laboratoris podien acollir fins a 100 cavalls, els quals, degudament immunitzats, servien per elaborar l'Hemo-antitoxina (ingerible) i el Serum Ravetllat-Pla (injectable), els dos productes antituberculosos que distribuïren a més de 27 països, molts d'ells sudamericans. Els cavalls seguien alternativament uns cicles de treball i de descans, residint a la torre Fitona o bé a unes vinyes al Penedès on es refeïen. Pla dirigia un equip tècnic format per Joaquim Gratacós i Massanella (veterinari municipal de Barcelona), i els metges Narcís Comas Esquerra i Amadeu Sabaté. A part hi treballaven 14 persones: 4 dones per condicionar els productes, 3 auxiliars de laboratori, 1 xofer, 1 encarregat de quadres i 5 mossos de quadra. En els millors moments arribaren a una trentena de treballadors.

De 1924 fins a l'esclat de la Guerra Civil, l'Institut Ravetllat-Pla va créixer exponencialment. Per promoure els productes i l'Institut, Ramon Pla va crear una revista, *La Clínica. Revista mensual hispanoamericana de ciencias mèdicas*, que va aparèixer entre els anys 1924 i 1936, amb una difusió que arribà als 37.000 exemplars el 1932. Per altra banda, el metge donava

El projecte del laboratori és d'Adolf Florensa. En aquesta pàgina, dibuix de la façana nord. A la pàgina del costat, dibuix de la façana sud.

FOTOS: FUNDACIÓ RAMON PLA I ARMENGOL

Vista general de l'Institut Ravetllat-Pla, amb les quadres dels cavalls a primer terme i el laboratori i residència al fons

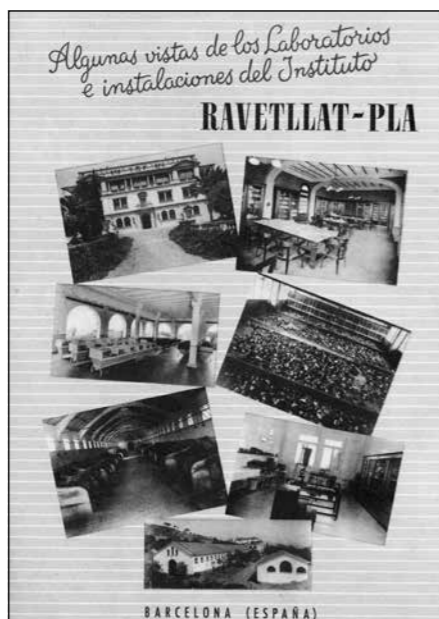
conferències i assistia a congressos on defensava la seva teoria. I si convenia viatjava lluny. El setembre de 1935 va iniciar un recorregut que s'allargà fins al gener de 1936. Durant el trajecte, que començà al Brasil, va visitar 22 capitals americanes, acabant a New York i a Washington.

Aquest trasbals permanent tenia una justificació. La teoria Ravetllat-Pla sobre la tuberculosi no era acceptada per la medicina oficial. El mateix Pla no amagava el seu caràcter heterodox, una posició que abans havien mantingut, segons ell, altres investigadors des de Pasteur fins als doctors Ferran i Turró. Molts metges recelaven dels productes Ravetllat-Pla acusant-los de manca de fonament científic. A manca de proves, Pla reafirmava la seva posició en l'acollida del mercat, en l'èxit de vendes arreu del món i en l'opinió positiva dels malalts que preni en la Hemo-antitoxina i el sèrum. Els fets, segons ell, eren la demostració definitiva.

Ramon Pla i Armengol, el polític

Més enllà de la intensa activitat en el terreny mèdic i científic, Pla va desenvolupar un permanent compromís social i polític. Aquesta faceta, menys coneguda, mereix ser posada de relleu. D'una banda, sobresurt el paper que va jugar en l'associacionisme mèdic a Catalunya. Entre 1908 i 1912 va ser director de la revista *Annals de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya*. Va ser membre de l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya i cofundador el 1920 del Sindicat de Metges de Catalunya. Per altra banda, sempre va prendre partit polític, fluctuant entre un catalanisme d'esquerres i un socialisme no dogmàtic.

En una primera etapa, entre 1907 i 1917, participà activament a Unió Catalanista. El 29 de març de 1908, Ramon Pla presidí l'acte inaugural de l'Associació Naciona-

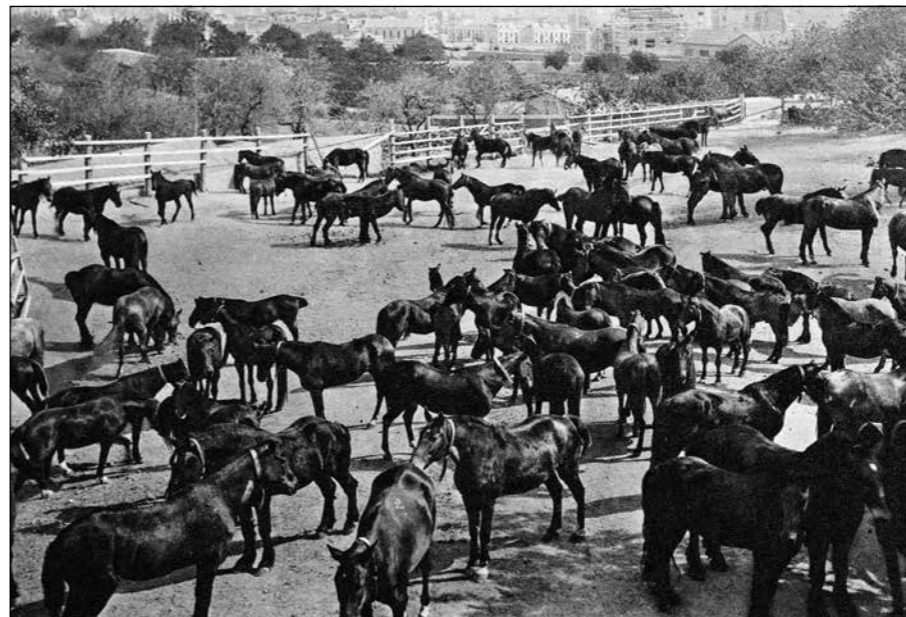
L'Institut va editar un àlbum de fotos

lista de Catalunya, adherida a Unió Catalanista. En el seu discurs, va fixar els següents objectius: "Fer renaixer a Catalunya, y desventllant nostra endormiscada sentimentalitat, fer qu'ls fills de nostra terra's retroversin catalans; reconstruir nostra consciència nacional, fent que fos un fet l'unió estreta de tots los catalans am la terra catalana, pera estimular aixís la voluntat plena de que la nació catalana prengués novament forma política, esdevingués personalitat jurídica am llibertat pera regir sos afers propis y pera dotarse d'aquelles condicions qui li son menester per fer de Catalunya un model de pobles"⁽¹²⁾. El 1909 surt al carrer

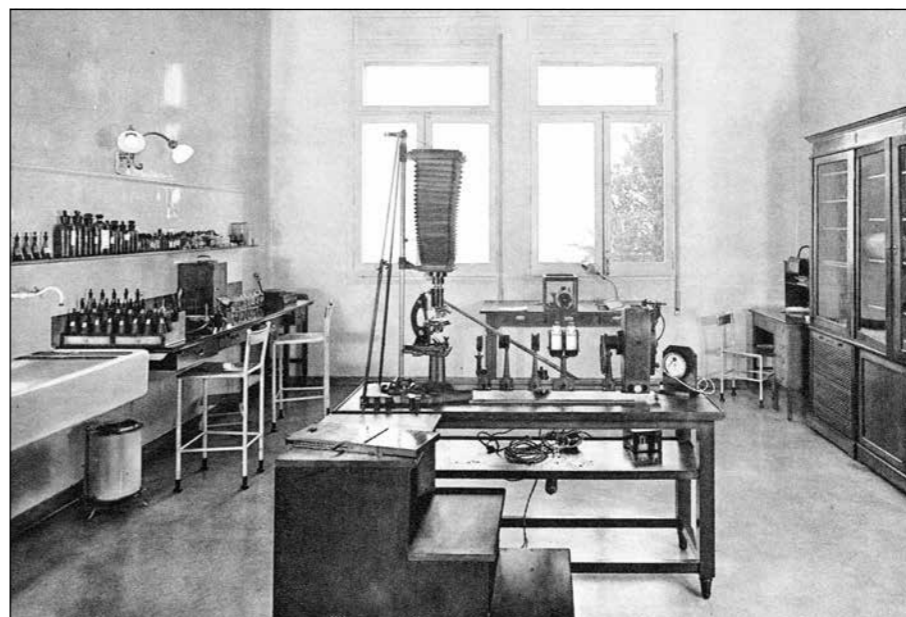
Pla va mantenir l'activitat política entre Brusel·les i París. Volia convèncer el govern francès de donar suport a la República

Catalunya, la revista setmanal de la Unió Catalanista. Pla escriu la presentació de la publicació on defensa que la constitució de Catalunya en Estat autònom era l'única forma de recuperar la llibertat dels catalans⁽¹³⁾. Uns anys més tard, el 1915, Pla s'integrà a la Junta permanent d'Unió amb el càrrec de secretari general, sota la presidència de Domènec Martí i Julià, amb Manuel Serra i Moret, vicepresident, i Antoni Rovira i Virgili, secretari d'acció política.

Unió Catalanista més que un partit era un moviment polític que acollia molts grups i tendències. Això provocava moltes crisis, amb viratges cap a la dreta o a l'esquerra. Quan es va crear la Mancomunitat, el 1914, la Federació Catalana del PSOE esdevingué més sensible a la qüestió catalana, una posició reafirmada als congressos de Reus i Tarragona (1914 i 1916). El novembre de 1918, el PSOE, en el seu XI congrés, va donar suport a la política de la federació catalana. Aquests canvis van atreure cap al socialisme personalitats de la talla de Rafael Campalans i Puig, Manuel Serra i Moret o Andreu Nin, entre altres. Un d'aquests altres va ser Ramon Pla i Armengol que va ingressar a la federació catalana del PSOE. L'encant d'un socialisme catalanista va durar poc temps. L'ànima internacionalista del PSOE no combregava bé amb el catalanisme i l'arribada de la dictadura de Primo de Rivera va apressar el viratge. Campalans i Serra i Moret abandonaren la federació i fundaren, el 8 de juliol de 1923, un nou partit, la Unió Socialista de Catalunya (USC). Sorprenentment, Pla es mantingué fidel al PSOE. En un escrit, explica la seva actitud. "Desde nuestro punto de vista (socialista), por el bien de la Humanidad, los pueblos no tienen derecho a la independencia y a la soberanía absolutas, sino que, por el contrario, tienen el deber de armonizar sus actividades en una organización poli-

A les quadres hi havia més de cent cavalls immunitzats als quals s'extreia sang

Un dels laboratoris de l'Institut dedicat a histo-patologia i a microfotografia

tica permanentemente supranacional, para cooperar al afianzamiento de la libertad, al desarrollo del progreso y al bienestar de los hombres"⁽¹⁴⁾. Aquestes afirmacions contrasten amb les que he citat més amunt, de quan militava a Unió Catalanista.

També la situació de Pla era diferent. Mort Ravetllat, entre 1923 i 1930 va dedicar la major part del seu temps a consolidar l'Institut. Però no abandonà del tot la política. De 1931 a 1933 esdevingué president de la FC-PSOE i entregà molts diners a la Casa del Poble socialista. Al final del seu mandat, va formar part de la comissió que treballava per a la fusió del seu partit, la FC-PSOE, amb l'USC, intent que no fructificà. Desencantat, s'incorporà a l'USC on hi trobà vells amics. Ramon Pla fou escollit diputat al Congrés a les eleccions del 16 de febrer de 1936, com a membre d'USC, dins la coalició del Front d'Esquerres. En la votació Pla va recollir 258.721 vots, només

per darrere de Lluís Companys que n'obtingué 262.002. El 23 de juliol del mateix any, després de l'aixecament militar, es va crear el Partit Socialista Unificat de Catalunya fruit de la unió de la FC-PSOE, del Partit Comunista de Catalunya, del Partit Català Proletari i de la Unió Socialista de Catalunya. Per aquest camí, Pla esdevingué diputat del PSUC, càrrec que mantingué fins al 2 de febrer de 1939.

La Guerra Civil

Quan es va produir el cop franquista i, a continuació, es va posar en marxa la revolució social, Ramon Pla, tot i ser diputat

Es condemnava Ramon Pla i Armengol al desterrament perpetu i a una sanció d'un milió de pessetes

Un flascó d'Hemo-antitoxina Ravetllat-Pla

per un partit obrer, es va sentir amenaçat per la nova situació. Des de casa seva, a l'avinguda de la Mare de Déu de Montserrat, sentia els trets dels afusellaments que es produïen a les pedreres del Guinardó. Pocs dies després de la constitució del PSUC, el doctor Pla, la seva esposa Assumpció Montseny i Roca, i la filla Núria (de vint anys, estudiant de medicina) fugiren en direcció a Bèlgica. Aviat, les dues dones es traslladaren a Burgos, al costat de les forces franquistes. Per la seva part, Pla va mantenir viva l'activitat política, entre Brusel·les i París. Amb altres personalitats, va treballar per convèncer, sense èxit, el govern francès de donar suport als republicans. La família va quedar separada, però la disgregació dels seus membres permetia tenir un peu a cada costat del conflicte, a l'espera de la resolució definitiva. Els companys polítics de Ramon Pla varen castigar la seva fugida a l'estranger amb l'expulsió del PSUC. Joan Comorera, en un discurs pronunciat a la Conferència nacional d'aquest partit, celebrada el 25 de juliol de 1937, va pronunciar aquestes paraules: "El nostre proselitisme és la lluita despietada contra els anomenats emigrants, els senyorets desertors, traïdors al seu poble, a la seva pàtria, predicant en aquesta qüestió també amb l'exemple amb l'expulsió del diputat Pla i Armengol"⁽¹⁵⁾.

Absents els propietaris, l'Institut Ravetllat-Pla va seguir treballant com a laboratori municipal. A *La Vanguardia* d'aquesta època trobem la següent referència: "Incrementar la consignación para unas obras en el laboratorio municipal 'Institut Ravetllat-Pla'"⁽¹⁶⁾. Començaren a elaborar un nou producte, anomenat Plasma Hematopoyético Repla que distribuïen gratuïtament entre les tropes republicanes. Per una altra banda, la casa familiar del doctor va ser llogada a

L'edifici dels antics laboratoris acollirà la important col·lecció de mobles antics recollits per Núria Pla i Montseny

començaments de 1937 (abans de la caiguda de Bilbao a mans franquistes) a la delegació del govern basc a Barcelona encapçalada per Manuel de Irujo. La notícia tranquil·litza Pla, ja que la presència basca garantia el manteniment de l'edifici.

Ramon Pla i Armengol retornà a Barcelona el 1938, però dos dies abans de l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat, el 26 de gener de 1939, tornà a creuar la frontera amb França. Va passar un temps a París i el 1941, fugint dels nazis, arribà a Montpeller. A l'any següent embarcà en direcció a Mèxic. En el país d'acollida va portar a terme una intensa activitat mèdica i política.

La postguerra

La filla del doctor, Núria Pla i Montseny, acompanyada de la seva mare, va entrar a Barcelona amb les tropes nacionals. El seu primer pas fou recuperar els edificis guinardorencs de l'Institut Ravetllat-Pla. També es reincorporà a la Universitat per acabar la carrera de medicina i es posà al capdavant dels laboratoris. L'adhesió de Núria al nou règim no va evitar que els vencedors obrissin un expedient de depuració al seu pare. El dia 1 d'agost de 1939, el Tribunal de Responsabilitats Polítiques inicià el procediment contra Ramon Pla, que estava a l'exili. Se li imputaren diversos delictes: participar en organitzacions socialistes, haver col·laborat des de l'estranger en campanyes contra el Movimiento Nacional, haver implementat el programa del Front Popular com a Diputat a les Corts Generals... Fins i tot se l'acusava d'haver fet un donatiu de 25.000 francs al president Negrín. Entre les diverses mesures punitives que podia imposar el Tribunal, a mans de militars golpistes, la més habitual era la imposició de multes econòmiques que podien arribar a la con-

fiscació de tots els béns de l'acusat.

La defensa de Ramon Pla, amb l'advocat Josep M. Siscart al capdavant i amb el suport de la filla i l'esposa de l'acusat, intentà minimitzar el paper polític del doctor. En aquesta línia aportà molts testimonis escrits de gent franquista favorables a l'exiliat, entre ells una carta del rector de la parròquia de la Mare de Déu de Montserrat del Guinardó, mossèn Eugeni Florí. La defensa, però, era conscient de la dificultat de dissimular una trajectòria política tan visible i continuada. Per això, el principal objectiu es concentrà a evitar les penes econòmiques que poguessin afectar el funcionament i la continuïtat dels laboratoris. Els escrits de la defensa argumentaven que l'Institut Ravetllat-Pla era l'únic mitjà de vida de la filla i de l'esposa de l'investigat, dues persones addictes al nou règim, i feia esment al dot d'Assumpció Montseny, de 125.000 pessetes, aportada integrament per a la fundació dels laboratoris.

La sentència del Tribunal de Responsabilitats Polítiques es va fer pública el 26 de març de 1941. Es condemnava Ramon Pla i Armengol al desterrament perpetu i a una sanció econòmica d'un milió de pessetes. L'execució de la sentència havia de dur-la

El març de 1989 Núria Pla va signar un acord amb l'Ajuntament per la venda d'un terreny per a l'obertura de la Ronda

a terme l'Audiència Provincial de Barcelona, que en podia fer una interpretació. Aquesta instància, l'11 de juny de 1943, decretà que el pagament del milió de pessetes de multa no podia afectar els béns del laboratori, per tal de no perjudicar el mitjà de vida de la filla i l'esposa del doctor Pla,

així com garantir l'entrada de divises que l'Institut Ravetllat-Pla garantia. Per evitar qualsevol responsabilitat futura, Núria Pla va proposar al seu pare (que era el titular únic de la companyia) constituir una Societat Anònima amb un capital d'un milió de pessetes, de les quals 700.000 serien propietat de Ramon Pla i la resta d'Assumpció Montseny i de Núria Pla, a parts iguals. Aquesta mesura garantia el futur de la finca i de l'Institut al separar els drets de cadascú.

La ferocitat de la dictadura es va mitigar una mica com a conseqüència del final de la Segona Guerra Mundial i el triomf dels aliats. Finalment, el 1948, Ramon Pla retornà a Barcelona, després de passar dos anys a París. Es va acollir a les mesures de gràcia promulgades pel govern franquista. Havia marxat un home lluitador i en retornà un de vençut. El mateix 1948 va morir la seva esposa. El 6 de febrer de 1958 va morir ell a la seva casa del Guinardó.

Els últims anys de l'Institut Ravetllat-Pla

Durant els anys quaranta, el productes Ravetllat-Pla arribaven al mercat més com a tòpics o reforçants que com específics anti-tuberculosos. Els antibiòtics eren els nous medicaments estrella. L'Institut dirigí la investigació a la recerca de complements nutricionals. Comercialitzà l'Hemotonil (1942), el Coagen (1948), i l'Hemoplovit (1958), amb més o menys èxit. Cap a 1970 reaparegué l'antiga Hemo-antitoxina però amb un complement vitaminat. L'activitat va anar minvant i els laboratoris varen tancar a finals dels anys setanta.

Núria Pla va viure fins a seva mort, el 5 de març de 2011, a la finca del Guinardó. El seu marit, Alfonso Carro Crespo, exfiscal de l'Audiència de Girona, havia mort de 9 de juliol de 1989. Un petit nucli de

A la web de la fundació Ramon Pla es pot sol·licitar la visita a la col·lecció de mobles

persones eren la seva companyia: la senyora Anita, la cuidadora, o el senyor Eladio Pardo, que des dels catorze anys no es va moure de la casa fins que va morir als noranta anys. La senyora Pla, a part de la medicina, tenia moltes altres aficions: tocava molt bé el piano (deixeble d'Alicia de Larrocha), criava gossos de raça (el mercat els coneixia com boxers de casa Fitona), i dedicava molt temps a col·leccionar i restaurar mobles antics, reunint un total de més de vuit-centes peces de gran valor artístic i històric.

A partir dels anys cinquanta la finca va experimentar diverses modificacions urbanístiques. Es va obrir el carrer de Cartagena fins arribar a l'avinguda de la Mare de Déu de Montserrat en terrenys cedits per la família Pla, i s'edificaren blocs de pisos a banda i banda de l'avinguda, des de la torre Vélaz (Col·legi del Cardenal Spinola) fins a can Planàs (Centre Cívic del Guinardó) en terrenys dels Seminaris.

El març de 1989, Núria Pla va signar un acord amb l'Ajuntament de Barcelona pel qual el consistori li comprava 5.700 m² per 97 milions de pessetes, destinats a l'obertura de la Ronda del Guinardó, amb la condició que el restant de la finca, 36.000 m², amb la casa i els jardins, fossin cedits gratuïtament al municipi quan la propietària hagués mort. Les coses no anaren exactament així. Poc temps abans de morir, la senyora Pla havia decidit crear una fundació privada a nom del seu pare, Ramon Pla i Armengol, que es constituí legalment *post mortem*. En el seu darrer testament aquesta futura fundació esdevenia hereva universal de tots els béns de la finada, que incloïen moltes altres propietats a part de la finca Ravetllat-Pla. El 27 de maig de 2012, la Fundació Privada Ramon Pla i Armengol obtingué l'escriptura de l'esmentada finca, és a dir, el que

quedava de l'antiga torre Fitona o els Seminaris. L'Ajuntament, per la seva part, va recórrer contra aquest fet recordant el conveni que havia establert amb la senyora Pla el 1989. Després d'un procés judicial, el Jutjat de Primera Instància número 12 de Barcelona va adjudicar la finca a l'Ajuntament en data de 17 de febrer de 2015. Sis mesos després es va inscriure al registre de la propietat número 5, amb la següent descripció: "Terreny de trenta-tres mil set-cents trenta-un metres quadrats, on hi ha un edifici de planta baixa i tres pisos, adossat al qual i en la seva part davantera hi ha un altre edifici perpendicular amb aquell que consta de soterrani, planta baixa i un pis. Existeixen a més altres construccions, algunes d'elles en estat ruïnós; els límits actuals del conjunt són els següents: al Nord, amb el torrent anomenat de Melis; al Sud, amb el carrer de Cartagena; a l'Oest, amb l'avinguda Verge de Montserrat; i a l'Est, part amb finques expropiades i part amb terrenys propietat de la Sociedad General de Aguas de Barcelona... Aquesta finca té la qualificació de bé de domini públic".

Pactes posteriors entre l'Ajuntament i la Fundació han fixat les tasques de cadascú: l'Ajuntament es cuidarà de replantar el jardí, mantenir-lo i obrir-lo al públic; la Fundació Privada Ramon Pla i Armengol mantindrà l'edifici i administrarà la col·lecció de mobles antics recollits per la senyora Núria Pla. El 22 d'octubre de 2015 es varen inaugurar les tres primeres sales del museu, que s'anirà ampliant progressivament a mesura que avancin les obres de remodelació. Aquestes sales ja es poden visitar amb inscripció prèvia a la web de la Fundació. D'aquí uns anys es podrà visitar tot l'edifici. Els jardins resten tancats esperant l'actuació municipal.

Notes:

- 1) Sara Lugo Márquez, *Ciència, indústria e ideologia desde la Cataluña del siglo XX. La heterodoxia industrial del Instituto Ravetllat-Pla (1916-1936)*. Tesis doctoral, UAB, 2011.
- 2) Marc Estapé Egea, *El Instituto Ravetllat-Pla durante el franquismo (1939-1955). Estrategias comerciales y científicas del medicamento y la reconceptualización de la suroterapia*. Tesis doctoral, UAB, 2015.
- 3) Enric Subirà i Blasi, *El Seminari de Barcelona (1593-1917)*. Publicacions Abadía de Montserrat, Barcelona 1993., pág. 25.
- 4) Joan Clapés i Corbera, *Fulles Històriques de Sant Andreu de Palomar*, 1931, volum 1, pág. 103.
- 5) Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), *Vendes de Béns Nacionals*. Manuel Clavillart 1842, foli 181.
- 6) AHPB 1.347/3, foli 190.
- 7) AHPB 1.292/19, foli 381.
- 8) Notari Miquel Martí i Sagristà: AHPB 1.359/20, foli 1.297.
- 9) Notari Miquel Martí i Sagristà: AHPB 1.359/31, foli 1.013.
- 10) Notari Joan Armengol i Piferrer: AHPB 1.406/24, foli 801.
- 11) Notari Joan Armengol i Piferrer: AHPB 1.406/20, foli 2.215.
- 12) Testimoni oral de Núria Pla obtingut el 2009.
- 13) Sara Lugo, obra citada, pág. 16.
- 14) Sara Lugo, obra citada, pág. 17.
- 15) Sara Lugo, obra citada, pág. 27.
- 16) Marc Estapé, obra citada, pág. 51.
- 17) *La Vanguardia*, 14/08/1938, pág. 5.

